

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТУРЧІНА МАРІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 340.15(477)''1921/1991'' :61

**МЕДИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УКРАЇНІ
В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент **Росіхін Василь Васильович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Пальченкова Вікторія Михайлівна**, Класичний приватний університет, завідувач кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права;

– кандидат юридичних наук, доцент **Бурдін Михайло Юрійович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, проректор.

Захист відбудеться «12» грудня 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «10» листопада 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасну Україну проголошено соціальною державою, у якій охорона життя та здоров'я населення визначена її надважливим завданням. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування є одним з ключових соціально-економічних прав, гарантованих Конституцією України, стаття 49 якої, зокрема, передбачає, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування.

Невідповідність проголошених в Основному Законі положень щодо надання безкоштовної медичної допомоги їх реальному втіленню через обмежені економічні можливості стало причиною дискусії в Україні щодо соціальної політики держави у сфері охорони здоров'я. Сьогодні існують дві протилежні точки зору на подальший розвиток сфери охорони здоров'я в Україні. Прихильники безумовної загальнодоступності медичної допомоги пропонують збереження гуманістичної спрямованості медицини і забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над груповими або індивідуальними інтересами. Прихильники ліберальної моделі, навпаки, пропонують зменшити державний вплив в галузі охорони здоров'я залежно від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, матеріально-технічної і фінансової забезпеченості держави.

Зважаючи на те, що з 1990-х рр. національна система охорони здоров'я перебуває у стані постійної реорганізації, виникає необхідність вивчення досвіду реформування медичної галузі попередніх часів, який, переосмислений крізь призму сучасних стандартів медичної допомоги і поєднаний з державними гарантіями та демонополізацією державної медицини і ринковою конкуренцією у сфері надання медичних послуг, дозволить уникнути повторення помилок у медичній реформі, що здійснюється в сучасній Україні.

Звернення до дослідження законодавчої політики, що регулює питання охорони здоров'я, зумовлюється як важливістю права на охорону здоров'я в системі прав людини, так і науковою потребою узагальнення неоднозначного досвіду радянської держави у медичній галузі, який не втрачає свого значення і в наш час.

Розгляд юридичних проблем розвитку охорони здоров'я набуває особливого значення в умовах реалізації Проекту Національної стратегії побудови нової системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2025 рр. і прийняття значної кількості нормативних правових актів, що регламентують відповідні перетворення.

Дослідження цієї теми стане певним внеском в розробку концепції медичного права як самостійної галузі, на користь якої виступають важливі факти. Так, з 1967 р. діє Всесвітня асоціація медичного права (WAML), яка об'єднує найкращих фахівців – як правників, так і медиків, з 85 країн. На конгресах WAML розглядаються найактуальніші правові проблеми медичної практики, а також біоетики. У багатьох провідних вузах США і Великої Британії студентам-юристам викладається навчальна дисципліна «Медичне право». Низка вчених і практиків у галузі юриспруденції та медицини виступають за інституалізацію медичного права та нормативне оформлення спеціальності «медичне право». Безумовно, це питання наразі є дискусійним, проте, на наш погляд, з упевненістю можна стверджувати, що галузь медичного законодавства існує, хоча вона ще не дістала свого остаточного теоретичного обґрунтування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн у межах цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Актуальні питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах їх історії» (№ 0111U000970).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає у визначенні особливостей становлення і розвитку медичного законодавства України в радянський період. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- на основі вивчення та узагальнення медичного законодавства вивести базові теоретичні поняття для дослідження; визначити зміст фундаментального поняття «медичне законодавство»;
- запропонувати та обґрунтувати періодизацію медичного законодавства України в радянський період, встановити її хронологічні рамки;
- охарактеризувати базові нормативно-правові акти періоду 1919–1991 рр., присвячені регулюванню медичної сфери, та інші джерела, що містять інформацію про медичне законодавство в Україні радянського періоду;
- з'ясувати стан, особливості та принципи медичного законодавства в Україні в радянський період;
- дослідити процес систематизації медичного законодавства в Україні в радянський період;
- виявити особливості процесу створення і трансформації правотворчих центральних та місцевих органів охорони здоров'я в УСРР (УРСР);
- розкрити специфіку медичного законодавства в Україні в

радянський період на кожному з визначених у дисертації періодів історії його розвитку;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері медицини в Україні в 1919–1991 рр., які регулюються нормативно-правовими актами.

Предметом дослідження виступає медичне законодавство в Україні в радянський період.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження визначаються 1919–1991 рр., що зумовлено поставленими завданнями. Даний період, окреслений для вивчення правового регулювання вітчизняної охорони здоров'я, дозволяє розглянути розвиток медичного законодавства в УСРР від його витоків і до закінчення дії радянської влади.

Територіальні рамки дисертаційного дослідження охоплюють межі УСРР (УРСР).

Методи дослідження обрані з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта і предмета. Останні розглядаються крізь призму теорії органічного розвитку, що передбачає пріоритетність системного підходу до його вивчення з урахуванням як об'єктивних факторів – форми правління, політичного режиму, суспільно-політичного стану, економічної ситуації, так і суб'єктивних – поглядів і діяльності державних, громадських і наукових діячів, які безпосередньо або опосередковано визначали внутрішню, у тому числі й соціальну, загальну політику в СРСР і в Україні, зокрема.

Методологічну основу склали філософські, загальнонаукові та спеціальні методи, які у сукупності сприяли досягненню максимальної об'єктивності та достовірності. Діалектичний метод пізнання використовувався при аналізі медичного законодавства у динаміці та взаємозв'язках його розвитку, з'ясуванні й уточненні сутності його основних понять. Структурно-системний і структурно-функціональний методи застосовувались для дослідження структури та ієрархічності будови системи управління системою охорони здоров'я. Методи аналізу і синтезу з урахуванням сукупності факторів, що впливали на формування системи охорони здоров'я у досліджуваній період, дозволили визначити проблеми її становлення й розвитку. Історико-правовий метод застосовано для дослідження створення і розвитку законодавства у галузі охорони здоров'я; формально-логічний – при опрацюванні конкретних нормативно-правових актів у медичній сфері; соціологічний – при вивченні соціальної та економічної обґрунтованості змін у медичному законодавстві; статистичний – для узагальнення статистичних даних; порівняльно-правовий – для зіставлення радянського та зарубіжного законодавства.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці учених – представників юридичної, історичної, медичної науки:

І. Г. Адамської, Ф. А. Артем'єва, М. І. Барсукова, М. В. Вронської,
 З. С. Гладуна, А. О. Голубєва, О. П. Громова, К. Ф. Дупленка,
 Д. В. Єгорової, Б. П. Криштопи, Л. І. Лаврінєнко, О. Ю. Латиш,
 М. М. Малєїної, М. О. Мельничука, О. А. Мельничука, М. Б. Мирського,
 О. Г. Печникової, О. М. Пищити, К. О. Рібакової, Ю. Д. Сергєєва,
 С. Г. Стеценка, А. М. Терованєсова, І. В. Ткаченко, І. Д. Хороша,
 П. Л. Щупика та ін.

Наукова новизна дослідження визначається безпосередньо постановкою проблеми, підходом до її висвітлення і полягає в такому:

уперше:

- у вітчизняній історико-правовій науці здійснено монографічне дослідження медичного законодавства України в радянський період (1919–1991 рр.), виявлено закономірності його розвитку та показано взаємозв'язок з економічними, соціальними, політичними факторами;
- здійснено історіографічний огляд літератури з метою визначення ступеня дослідженості історії медичного законодавства, чинного в Україні в розглядуваний період; доведено, що роботи, присвячені цій темі, в цілому зводилися лише до фрагментарного загального опису змісту найголовніших нормативно-правових медичних актів;
- надано авторське визначення поняття «медичне законодавство» в контексті дисертаційної теми: це комплексна галузь законодавства, що складається із сукупності законів, постанов, указів та інших нормативно-правових актів як союзного, так і республіканського рівня, що регулювали виключно медичні правовідносини на території України в радянський період; обґрунтовано висновок, що медичне законодавство в Україні в радянський період є самостійною галуззю законодавства всього періоду існування Радянської держави;
- запропоновано періодизацію розвитку медичного законодавства досліджуваного часу та виокремлено чотири періоди на основі особливостей його генезису;
- узагальнено визначальні риси медичного законодавства в Україні в радянський період: ієрархічність, соціальна спрямованість, розосередження та відсутність систематизованості протягом тривалого часу, комплексність та така особливість, як наявність великої кількості техніко-юридичних норм, що зумовлено багатофункціональним призначенням зазначеного законодавства;
- на підставі узагальнення фактів законотворення у медичній сфері обґрунтовано висновок, що, незважаючи на неодноразові спроби кодифікації законодавства про охорону здоров'я, офіційна

систематизація медичного законодавства в УРСР не здійснювалася аж до прийняття у 1971 р. Закону УРСР «Про охорону здоров'я»; *набули подальшого розвитку:*

- наукові положення про радикальне реформування законодавчої бази, що регулювала відносини у сфері медицини в Російській імперії, в умовах утвердження нового політичного режиму; медичне законодавство часів Німецько-радянської війни 1941–1945 рр. як законодавство надзвичайне; періодичність видання нормативно-правових актів з окремих питань медичної сфери, яким притаманна аналогічність, декларативність та множинність у 1950–1980-х рр.
- наукові знання про диференціацію нормативно-правових актів, на підставі яких вибудовувалася система органів управління охороною здоров'я: наведено ключові норми права, які зумовили створення окремих галузей охорони здоров'я, а також ті, що регламентували статус медичного персоналу;

удосконалено:

- наукові уявлення про систему політико-правових, економічних, соціальних чинників, що впливали на зміст медичного законодавства України в радянський період.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в тому, що викладені в ній положення, узагальнення і висновки, а також нові документи, що вперше вводяться в науковий обіг, дадуть можливість глибше зрозуміти тенденції розвитку охорони здоров'я в зазначений період, а матеріали роботи можуть бути використані у таких сферах:

- науково-дослідній – у подальших дослідженнях історії держави і права України, медичного права, складовою яких може стати історія медичного законодавства;
- правотворчій – для вдосконалення чинного законодавства з урахуванням як позитивного, так і негативного історичного досвіду;
- навчальній – у процесі написання підручників, посібників та викладання курсів “Історія держави і права України”, “Медичне право”, спеціальних курсів;
- інформаційно-аналітичній – в роботі установ, пов'язаних з вивченням функціонування системи охорони здоров'я та розробленням соціальної політики.

Апробація результатів дисертації. Результати проведеного наукового дослідження доповідалися й обговорювалися на кафедрі історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення дисертації

викладені автором на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, засіданнях «круглих столів»: «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених»: матеріали Всеукр. конф.(м. Харків, 2012 р.), «Конституційне будівництво в УРСР за радянських часів»: матеріали круглого столу (м. Харків, 2013 р.), «Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення» (м. Харків, 2014 р.), «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (15 берез. 2014 р.– 15 квіт. 2014 р.), «Новини на научния прогрес – 2015» (м. Софія, 2015), «Наука: teoria i praktyka – 2015 (07 –15 sierpnia 2015 roku)» (м. Перемишель, 2015 р.). Теоретичні висновки науково-дослідної роботи використовувалися у навчальному процесі в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Публікації: Результати дослідження знайшли своє відображення у восьми статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України і зарубіжних країн, затверджених у встановленому законодавством порядку, та в тезах шести доповідей на науково-практичних конференціях.

Структуру дисертації складають: вступ, три розділи, що включають одинадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи 223 сторінок, з них основного тексту – 184, список використаної літератури – 39 сторінок (436 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено ступінь розробки питань медичного законодавства України в радянський період у науковій літературі, важливість проблем правової регламентації медичної галузі в досліджуваній період на території України, окреслено джерельну базу, зв'язок з науковими програмами, визначено мету і завдання дослідження, об'єкт, предмет та методологічну базу, показано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів дисертації та її загальну структуру.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні питання медичного законодавства в Україні в радянський період» містить три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія становлення і розвитку медичного законодавства в Україні в радянський період та джерельна база дослідження»* здійснено аналітичний огляд літератури за темою дисертації, в якому окреслено здобутки попередників у вивченні медичного законодавства України в радянський період. Зазначено, що в розвитку історіографії проблеми простежуються два основні етапи: перший – радянський (до 1990 рр.), другий – пострадянський (з початку 1990 рр. й

дотепер). Аналіз основних етапів розвитку наукової думки в досліджуваній сфері свідчить, що проблеми медичного законодавства України в радянський період порушували представники юридичної, історичної та медичної науки.

Наведено низку робіт, у яких надано аналіз правової регламентації в радянський період окремих галузей охорони здоров'я (Ф. А. Артем'єва, І. Ф. Огаркова, Ф. Ю. Бердичівського, О. П. Громова, А. М. Савицької) та висвітлені історичні аспекти охорони здоров'я в УРСР (І. Д. Хорош, А. Ю. Романенко).

Наголошено, що в історіографії другого етапу визначальними стали дисертації, присвячені важливим питанням правового регулювання у зазначеній сфері, російських та українських науковців: Д. В. Єгорової, А. О. Голубєва, К. О. Рибаківської, О. Г. Печникової, О. М. Пищити, С. Г. Резніченка, С. Г. Стеценка, М. О. Мельничука, А. М. Герованесова.

Становлять науковий інтерес юридичні аспекти дисертаційних досліджень з історії медицини України сучасних українських істориків: Л. І. Лавріненко, І. Г. Адамської, І. В. Ткаченко, О. Ю. Латиш, О. А. Мельничука. Ці роботи дозволяють послідовно простежити реалізацію та ефективність медичного законодавства в радянський період.

У підрозділі 1.2 «Базові терміни і поняття у медичному законодавстві» встановлено, що медичне законодавство в радянський період оперує як основними такими термінами: «медицина», «охорона здоров'я», «законодавство про охорону здоров'я» тощо.

У перші роки радянської влади поняття «охорона здоров'я» та «медицина» ототожнювалися. Так, у Великій медичній енциклопедії 1929 р. під охороною здоров'я розумілася «система заходів, спрямованих на підтримку здоров'я і працездатності населення». У свою чергу, «Радянський енциклопедичний словник» (1983) визначає медицину як галузь науки і практики, суспільну діяльність, які спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я людей, попередження та лікування захворювань.

Для нормативно-правових актів та назв їх збірок характерною є термінологічна множинність («санітарна справа», «лікувальна медицина», «медико-санітарна справа», «лікувальна допомога населенню», «лікарсько-санітарна справа» тощо), що зумовило відсутність усталеної назви даної галузі законодавства.

Вважаємо, що медичне законодавство в Україні в радянський період – це комплексна галузь законодавства, що складається із сукупності законів, постанов, указів та інших нормативно-правових актів як союзного, так і республіканського рівня, що регулювали виключно медичні правовідносини на території України в радянський період.

У підрозділі 1.3 «Систематизація медичного законодавства України в радянський період» відзначається, що в досліджуваній період існувала численна кількість нормативно-правових актів з питань медичної галузі. Вони приймалися різними державними органами в різний час, публікувалися в різних джерелах, що значно ускладнювало вивчення і застосування медичного законодавства на практиці.

В УСРР у 1925–1935 рр. розроблено проекти Кодексів законів про охорону здоров'я, які так і не були ухвалені, однак на їх основі укладено: «Сборник действующего законодательства по медико-санитарному и аптечному делу в УССР» (1926, російською мовою), «Збірник медично-санітарного законодавства УСРР 1926–1928 рр.» (1929), «Збірник найголовніших директивних розпоряджень у справах охорони здоров'я (1929–1920 рр.)» (1930).

Незважаючи на те, що в 1955–1960 рр. в СРСР зроблено досить вдалу спробу систематизації законодавства про охорону здоров'я, єдиного закону про охорону здоров'я в Україні не було аж до 15 липня 1971 р., коли після прийняття союзних Основ законодавства про охорону здоров'я був прийнятий Закон УРСР «Про охорону здоров'я». У цьому документі вперше на рівні закону був систематизований, узагальнений та закріплений величезний правотворчий досвід у регулюванні сфери охорони здоров'я радянського періоду.

Розділ 2 «Формування та розвиток медичного законодавства в УСРР (УРСР) в 1919–1941 рр.» складається з п'яти підрозділів і містить характеристику законодавчого регламентування управління медициною, правового статусу медичних працівників, лікування інфекційних, соціальних і венеричних захворювань, медичного страхування, надання медичної допомоги населенню медичного законодавства в Україні у 1919–1941 рр.

У підрозділі 2.1 «Організаційні засади управління медициною» зазначається, що після створення Тимчасового робітничо-селянського уряду України на території України почала формуватися радянська система охорони здоров'я. Одним із перших нормативно-правових актів нової влади став декрет «Про утворення відділу охорони здоров'я» від 16 січня 1919 р. Згодом відділ був перетворений у Народний комісаріат охорони здоров'я (НКОЗ) УСРР. РНК УСРР прийняла положення, згідно з яким за НКОЗ визнавалася керівна роль в організації всієї медико-санітарної справи в республіці.

У 1919 р. з'явилися перші губернські відділи охорони здоров'я та повітові санітарно-медичні відділи, які об'єднували в собі всі напрями організації медичної справи. Правовою та організаційною базою цього процесу стала опублікована НКОЗ УСРР 12 березня 1919 р. постанова

«Про організацію місцевих відділів охорони здоров'я».

У 1920 р. на НКОЗ УСРР було покладено завдання, які полягали в створенні повномасштабної системи охорони здоров'я населення. Передбачена Положенням структура НКОЗ сконцентрувала в собі всі існуючі види відомчої медицини, що для того часу було вкрай необхідним і доцільним.

20 липня 1936 р. створено союзно-республіканський НКОЗ СРСР. Його структура та функції містилися в Положенні про НКОЗ СРСР.

Отже, протягом 1919–1930-х рр. було закладено основи медичного законодавства, завдяки чому сформовано нову систему охорони здоров'я.

У *підрозділі 2.2 «Правовий статус медичних працівників»* доведено, що правовий статус медичних працівників в 1919–1941 рр. мав свої особливості. Згідно з постановою РНК УСРР від 23 травня 1919 р. оголошено обов'язкову трудову повинність медичних працівників у галузях праці, що вимагають спеціальних медичних знань.

Першим фундаментальним актом, яким регулювалися питання надання медичної допомоги, а також визначався правовий статус медичних працівників стали «Правила, що регулюють професійну роботу медперсоналу» від 17 квітня 1924 р. Паралельно видавалась безліч відомчих наказів, циркулярів, інструкцій, які створювали невизначеність у регламентації їх прав і обов'язків.

В організації роботи лікарів зіграла не останню роль постанова РНК СРСР від 15 вересня 1937 р. «Про порядок проведення медичних операцій», якою посилювалось союзне централізоване управління медичною сферою в країні.

Законодавство про кримінальну відповідальність медичного персоналу було кодифіковано й знайшло відображення в КК УСРР 1922 р. і КК УСРР 1927 р. До середини 1930-х рр. в країні посилулись покарання за різні види правопорушень, у тому числі й у галузі медичних послуг.

У *підрозділі 2.3 «Законодавче регулювання лікування інфекційних, соціальних і венеричних захворювань»* зазначається, що вже в перші роки радянської влади з'являються нормативні правові акти, які регулюють лікування інфекційних, соціальних і венеричних захворювань в 1919–1941 рр. У системі НКОЗ УСРР та в губздороввідділах у 1919–1920 рр. були організовані туберкульозна і венерологічна секції із розгалуженою мережею на місцях, Українська Надзвичайна комісія по боротьбі з висипним тифом та ін.

Видано велику кількість актів щодо лікування інфекційних захворювань, наприклад, наказ «Про обов'язкову ізоляцію всіх хворих на холеру до лікувальних закладів, а підозрілих на холеру і бацилоносіїв – до окремих ізоляційних приміщень» (1920), постанова «Про протихолерну

кампанію у 1923 р.» (1923) тощо та лікування венеричних захворювань, зокрема, «Положення про губернські ради по боротьбі з венеризмом і проституцією» (1923).

Наприкінці 1930-х рр. захворювання, які виникали в результаті дії зовнішніх чинників, поступаються місцем хворобам, пов'язаним з природним старінням. Успіхи в боротьбі з інфекційними захворюваннями пояснюються не тільки науковими досягненнями, а й дієвою законодавчою політикою держави у цій сфері.

У *підрозділі 2.4 «Особливості формування та генеза медичного страхування»* розкривається тема розвитку медичного страхування в Україні в радянський період.

Для кваліфікованого обслуговування застрахованих медичною допомогою у складі НКОЗ УСРР створювався відділ робочої медицини, а у складі окружних інспектур охорони здоров'я в промислових округах – бюро робочої медицини. З появою платної мережі почалося й відродження страхової медицини.

Законодавчою основою медичного страхування стали: постанови РНК УСРР: «Положення про соціальне забезпечення робітників та службовців на випадок тимчасової чи постійної втрати працездатності і членів їх сімей на випадок смерті годувальника» (1921), «Про соціальне забезпечення робітників та службовців» (1922), постанова НКОЗ і НК праці СРСР і ВЦРПС, якою було затверджено «Положення про порядок організації медичної допомоги застрахованим та членам їх родин та витрачання коштів, призначених на зазначені цілі» (1924), постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про забезпечення застрахованих та членів їх сімей медичною допомогою» (1926).

Саме завдяки прийняттю зазначених актів і запровадження обов'язкового медичного страхування за короткий час існування непу була створена і поліпшена матеріальна база медичних установ, створена ефективна система медичного страхування, яке надалі практично втратило свою значимість.

У *підрозділі 2.5. «Пріоритети законодавчого регулювання надання медичних послуг населенню»* розкривається законодавче регулювання надання медичної допомоги населенню, а також особливості її надання таким групам населення, як «трудова» населення, сільське населення, жінки, діти та ін.

З приходом до влади більшовики запроваджують цілий комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення умов праці на фабриках, заводах, зниження випадків професійних захворювань, отруєнь, травматизму. Початок непу спричинив значні зміни в медичному обслуговуванні населення. У 1920-х рр. допускалася безкоштовна та платна медична

допомога. Безкоштовно та першочергово отримували медичну допомогу студенти вузів та слухачі робітфаків. Поширеною в 1920-х рр. була й приватна практика лікарів. Згідно з постановою РНК УСРР від 17 квітня 1924 р. займатися нею мали право тільки особи, зареєстровані в окрздоров'я, що допомагало контролювати їх діяльність. Дозволялося створювати й приватні кабінети зі спеціальним обладнанням.

Крім того, приймалися комплексні нормативні правові акти, які передбачали підвищення якості та доступності лікування для різних груп населення, зокрема, постанова ВУЦВК «Про заходи щодо поліпшення медичної допомоги промисловим робочим» (1921), постанова ВУЦВК'у і РНК УСРР «Про державну організацію охорони здоров'я дітей і про права та обов'язки лікаря охорони здоров'я дітей» (1924), декрет РНК УСРР «Про укомплектування села кваліфікованим медичним персоналом» (1925), положення НКОЗ УСРР «Про принципи подання медичної допомоги населенню сіл, селищ і позаштатних міст» (1929), постанова РНК СРСР «Про зміцнення сільської лікарської дільниці» (1938).

Розділ 3 «Медичне законодавство УРСР у 1941–1991 рр.» складається із двох підрозділів і розкриває особливості медичного законодавства у період Німецько-радянської війни 1941–1945 рр., у повоєнний час відновлення радянської системи охорони здоров'я, у роки реалізації стратегії спеціалізації медичної допомоги, прийняття Закону УРСР «Про охорону здоров'я», посилення форм і методів державного регулювання та переходу системи охорони здоров'я на новий режим функціонування часів перебудови.

У підрозділі 3.1 «Завдання та особливості медичного законодавства у період Німецько-радянської війни 1941–1945 рр.» зазначається, що невідкладним завданням держави цього періоду стала організація системи охорони здоров'я, яка відповідала б потребам воєнного часу – насамперед зміцненню боєздатності армії, а також цивільного населення, зокрема зайнятого в оборонній промисловості.

Державний комітет оборони видав наказ про створення евакошпиталів. 11 серпня 1941 р. за наказом НКО № 0287 ввів в дію Положення про Головне військово-санітарне управління. Основними завданнями управління були: керівництво евакуацією поранених та хворих, організація лікарської допомоги на фронті, санітарний нагляд за військами і протиепідемічна та санітарно-гігієнічна робота в армії.

Реагування держави на законодавчому рівні на загрозу епідемічної небезпеки можна простежити за такими актами, як: постанова ДКО «Про заходи щодо попередження епідемічних захворювань в країні і Червоній Армії» (1942), наказ НКОЗ УРСР «Про попередження захворюваності на висипний тиф» (1942), наказ НКОЗ УРСР «Про проведення боротьби з

туберкульозом» (1943) та ін.

У ці роки видається низка нормативно-правових актів, які дають підстави для висновку про підтримку держави у складних умовах воєнного часу здоров'я і працездатності колективів оборонних заводів, поліпшення медичного обслуговування жінок і дітей, організацію спеціалізованої системи відновлювального лікування.

У підрозділі 3.2 *«Розвиток медичного законодавства у повоєнний період та відновлення радянської системи охорони здоров'я (1945–1960-ті рр.)»* розкриваються особливості медичного законодавства в тяжких умовах масштабної відбудови системи охорони здоров'я.

Правонаступником НКОЗ УРСР стало Міністерство охорони здоров'я (далі – МОЗ) УРСР у 1946 р. Наказом МОЗ від 21 листопада 1949 р. затверджена єдина номенклатура і типові категорії установ охорони здоров'я, ставилось завдання закінчити об'єднання лікарняного типу з амбулаторно-поліклінічними.

Одним із напрямів законодавчої політики у медичній сфері стало налагодження надання медичної допомоги сільському населенню, що можна простежити за такими актами, як наказ МОЗ УРСР від 9 липня 1947р. *«Про заходи щодо поліпшення медичного і санітарного обслуговування сільського населення УРСР»*, постанова РМ УРСР постанові РМ УРСР від 11 червня 1947 р. *«Про заходи щодо поліпшення медичного і санітарного обслуговування сільського населення УРСР»* та ін.

У зазначений період видається низка важливих союзних нормативно-правових актів: постанова ЦК КПРС і РМ СРСР *«Про заходи щодо подальшого поліпшення медичного обслуговування і охорони здоров'я населення СРСР»* (1960), постанова ЦК КПРС і РМ СРСР *«Про заходи щодо подальшого поліпшення медичного обслуговування і охорони здоров'я населення СРСР»* (1960), наказ МОЗ СРСР *«Про стан і заходи щодо подальшого поліпшення стаціонарного обслуговування населення СРСР»* (1963) тощо.

У підрозділі 3.3 *«Медичне законодавство у період реалізації стратегії спеціалізації медичної допомоги, прийняття Закону УРСР «Про охорону здоров'я, посилення форм і методів державного регулювання та переходу системи охорони здоров'я на новий режим функціонування в період перебудови (кінець 1960-х–1991 рр.)»* зазначено, що в УРСР 15 липня 1971 р. прийнятий, а 1 жовтня набув чинності Закон *«Про охорону здоров'я»* – нормативний акт, який регулював суспільні відносини в галузі охорони здоров'я в республіці. У цьому Законі окреслено основні завдання законодавства УРСР про охорону здоров'я, особливі вимоги до осіб, допущених до медичної діяльності, обов'язок зберігати лікарську таємницю та ін.

Медичне законодавство цього періоду відповідало реаліям розвитку медицини, закономірним напрямом якої стала спеціалізація. Законодавче регулювання різних видів спеціалізованої медичної допомоги можна простежити на прикладі таких нормативно-правових актів, як: наказ МОЗ УРСР «Про заходи щодо покращення лікувально-профілактичної допомоги хворим зі статевими розладами» (1974), постанова РМ УРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню онкологічної допомоги населенню республіки» (1976), наказ МОЗ УРСР «Про заходи щодо подальшого покращення стоматологічної допомоги населенню республіки» (1977), постанова ЦК КПУ й РМ УРСР «Про подальше покращення психоневрологічної допомоги населенню республіки» (1980) та ін.

Накази та постанови про заходи щодо поліпшення народної охорони здоров'я в зазначений період наочно демонструють ситуацію, що склалася: аналогічність, множинність, декларативність, невизначеність, великі обсяги цих документів не сприяли вирішенню головних завдань у системі охорони здоров'я у той час.

Для запровадження та вдосконалення госпрозрахункового механізму в системі охорони здоров'я в 1989 р. було розроблене та затверджене РМ СРСР спеціальне «Положення про новий господарський механізм у системі охорони здоров'я».

ВИСНОВКИ

У висновках наведено теоретичне узагальнення і вирішення конкретного наукового завдання, яке полягає у визначенні особливостей становлення і розвитку медичного законодавства України в радянський період.

Здійснений історико-правовий аналіз досліджуваного предмета свідчить, що становлення й розвиток медичного законодавства в Україні періоду 1919–1991 рр. були безпосередньо зумовлені змінами в суспільно-економічному, політичному й соціальному житті та, як наслідок, у галузі охорони здоров'я.

Вивчення й узагальнення нормативно-правових актів зазначеного періоду, присвячених регулюванню суспільних відносин у медичній сфері, дозволили з'ясувати стан, виявити зміни в законодавчому забезпеченні медичної діяльності в радянський період та визначити його особливості. Результатом дисертаційної роботи стали такі основні висновки:

1. На основі здійсненого огляду історико-правової літератури та нормативно-правової бази законодавчого регулювання медичної діяльності визначено періодизацію медичного законодавства досліджуваного часу:

– перший період (1919–1941 рр.) – медичне законодавство в Україні в умовах становлення радянської влади в УСРР, закріплення командно-адміністративних важелів управління медициною, планування розвитку системи охорони здоров'я, створення радянської системи охорони здоров'я;

– другий період (1941–1945 рр.) – медичне законодавство в Україні часів Німецько-радянської війни, метою якого стало регулювання функціонування медичної системи у воєнних умовах;

– третій період (1945 р.–1960-ті рр.) – медичне законодавство у повоєнний час як правова й організаційна основа відновлення радянської системи охорони здоров'я;

– четвертий період – медичне законодавство в умовах послідовної реалізації стратегії, спрямованої на спеціалізацію медичної допомоги; прийняття Закону УРСР «Про охорону здоров'я», посилення форм і методів державного регулювання та переходу системи охорони здоров'я на новий режим функціонування в часи перебудови (кінець 1960-х–1991 рр.)

2. Становлення медичного законодавства в 1919–1921 рр. характеризується тим, що управління медициною набуло державного характеру. У законодавстві простежуються такі якості медичної сфери, як безкоштовність і загальнодоступність. Незважаючи на труднощі соціально-економічного розвитку та політичного становища країни в 1919–1941 рр., медичне законодавство в Україні передбачало доступ громадян до медичної допомоги на безоплатній основі незалежно від соціальних і матеріальних можливостей людини. Відмінною рисою радянської охорони здоров'я періоду 1919 р.– середини 1930-х рр., яка знаходила відображення в законодавстві, була її соціальна спрямованість.

3. Упродовж 1919 – 1921 рр. сформувався єдиний керівний орган – Народний комісаріат охорони здоров'я, на який було покладено завдання реалізації політики в медичній галузі; почалося підпорядкування всіх галузевих відомств. Під управлінням НКОЗ УСРР до кінця 1920-х рр. об'єднано всі галузі цивільної медицини, організовано відділи охорони здоров'я, які займалися лікарсько-санітарною справою на місцях. У другій половині 1920-х рр. процес реорганізації завершився. В УСРР було створено нормативно-правову базу, на підставі якої впроваджено централізовану систему управління охороною здоров'я.

4. Зважаючи на політичні, економічні, соціальні умови в УСРР (УРСР), на законодавчому рівні, як союзному, так і республіканському, закріплювалися норми, що регулювали надання населенню медичної допомоги, визначався механізм управління медичною справою, встановлювалися повноваження центральних і місцевих органів влади, створювалися спеціалізовані управлінські органи для вирішення важливих завдань у галузі медицини; у стислі терміни була побудована

система медико-санітарних органів і установ, підпорядкованих НКОЗ, створено мережу лікувально-профілактичних закладів. Законодавча діяльність у сфері медицини зумовлювалась нагальною потребою оперативного реагування на всі виклики часу для забезпечення існування держави з новим суспільно-економічним ладом.

5. 17 квітня 1924 р. видано «Правила, що регулюють професійну роботу медперсоналу», затвержені РНК УСРР. Цей нормативно-правовий акт був першим вагомим актом, який визначав правовий статус медичних працівників, конкретизував кваліфікаційні вимоги до обіймання медичних посад, регулював суспільні відносини у сфері надання медичної допомоги.

6. В УСРР у 1925–1935 рр. розроблено проекти Кодексів законів про охорону здоров'я, але жодний з них не був прийнятий. Однак проведена підготовча робота дозволила за короткий час укласти законодавчі збірки: «Сборник действующего законодательства по медико-санитарному и аптечному делу в УССР» (1926, російською мовою), «Збірник медично-санітарного законодавства УСРР 1926–1928 рр.» (1929), «Збірник найголовніших директивних розпоряджень у справах охорони здоров'я (1929–1920 рр.)» (1930).

7. Результати змін, що відбулися в радянській охороні здоров'я, знайшли відображення в Конституціях УРСР 1937 р., 1978 р., які базувалися на Конституціях СРСР 1936 р. та 1977 р. відповідно. У Конституції 1937 р. закріплювалось, що громадяни УРСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, а також – в разі хвороби і втрати працездатності, яке забезпечувалося безплатною медичною допомогою. У Конституції 1978 р. в статті 40 було вже безпосередньо закріплено право громадян на охорону здоров'я, яке забезпечувалося безплатною кваліфікованою медичною допомогою, що надавалася державними закладами охорони здоров'я.

8. У роки Німецько-радянської війни 1941–1945 рр. держава не знижувала своєї законодавчої активності і була орієнтована на стратегічне завдання забезпечення боєздатності армії та національної безпеки. Медичне законодавство воєнного періоду регулювало такі сфери, як управління медичною галуззю, створення евакошпиталів, надання медичної допомоги цивільному та військовому населенню, інвалідам, піклування про жінок, дітей та підлітків

9. У 1955–1963 рр. в СРСР видано «Законодательство по здравоохранению: действ. Законодательство в 5-ти т.» під редакцією С. В. Курашова, де було зібрано норми, що регламентували сферу управління та керівництва охороною здоров'я, лікувально-профілактичного та санітарно-епідеміологічного обслуговування населення, аптечної справи

тощо. Саме це видання багато років виконувало важливу роль систематизованого збірника актів законодавства про охорону здоров'я.

10. Закон УРСР «Про охорону здоров'я» від 15 липня 1971 р. затвердив систему діагностичних, лікувально-профілактичних та реабілітаційних заходів. Хоча цей Закон повною мірою і не виконав свого завдання координуючого правового акта, проте саме в ньому на високому законодавчому рівні був узагальнений й закріплений радянський досвід законотворення у галузі охорони здоров'я.

11. Важливими принципами охорони здоров'я в 1950–80-ті рр., відображення яких знаходимо в медичному законодавстві, ставали: поглиблення засад державного регулювання, централізованості та вертикально управління, плановий характер, нарощування кількісних показників, фінансування за залишковим принципом, реалізація стратегії спеціалізації медичної допомоги. Особливостями медичного законодавства цього періоду є: періодичність видання нормативно-правових актів з окремих питань медичної сфери, аналогічність, декларативність та множинність.

12. Медичне законодавство в Україні в радянський період має такі особливості: наявність великої кількості техніко-юридичних норм, ієрархічність, соціальна спрямованість, розосередження та відсутність офіційної систематизованості протягом тривалого часу, комплексність та ін. На законодавчому рівні прослідковується процес побудови централізованої ієрархічної системи охорони здоров'я.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Турчина М. О. Некоторые вопросы законодательного закрепления управления медициной в 1917–1922 гг. / М. О. Турчина // Экономика и право Казахстана. – 2014 – №1 (455). – С. 38–42.
2. Турчина М. О. К вопросу создания ведомственных органов здравоохранения после установления советской власти. / М. О. Турчина // Экономика и право Казахстана. – 2014. – №24 (480). – С. 35–38.
3. Turchina M. O. Some questions of legislative providing of functioning of rural medicine in the USSR in 1920-1930 / M. O. Turchina // European journal of law and political sciences. – 2015. – №1. – С. 51–53.
4. Turchina M. O. Legal policy of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the sphere of medicine and its material expression in days of the Great Patriotic War / M. O. Turchina // European journal of natural history. – 2014. – №6. – С. 21–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://world-science.ru/pdf/2014/2014_06.pdf;
5. Турчина М. О. Законодательство об охране здоровья рабочих и служащих в УССР в 1920–1930 гг. / М. О. Турчина // *Фундаментальные исследования*. – 2014. – №12–12. – С. 2686–2690.
 6. Турчина М. О. Історіографія становлення і розвитку медичного законодавства в радянський період. / М. О. Турчина // *Економіка і право Казахстану*. – 2016 – №2 – С. 27–33.
 7. Турчина М. О. Законодательное регулирование медицинской деятельности в УССР в 1970–1980-х гг. / М. О. Турчина // *Економіка і право Казахстану*. – 2016 – №5 (509). – С. 24–29.
 8. Турчина М. О. Закон Української РСР «Про охорону здоров'я» 1971 р. та його значення / М. О. Турчина // *Форум права*. – 2016. – № 3. – С. 255–259 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_47.pdf;
 9. Турчина М. О. Деякі питання дослідження джерельної бази медичного законодавства в радянський період / М. О. Турчина // *Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (15 берез. 2014 р.– 15 квіт. 2014 р.) / Асоц. випускників Нац. юрид. ун-ту ім. Я. Мудрого*. – Харків, 2014. – С. 132–134.
 10. Турчина М. О. Правове забезпечення охорони здоров'я в Україні у радянський період / М. О. Турчина // *Конституційне будівництво в УРСР за радянських часів: матеріали круглого столу (24 берез. 2013 р.) / Асоц. випускників Нац. ун-ту "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого"*. - Х.: Точка, 2013. - С. 206-207.
 11. Турчина М. О. До питання впливу судової реформи 1864 р. на розвиток судової медицини / М. О. Турчина // *Судова реформа 1864 року в історії українського державотворення; Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. : 14 лист. 2014 р.; 10 груд. 2014 р. / НЮУ ім. Я. Мудрого, Всеукр. асоц. випускників НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. – Харків: Друк. МАДРИД, 2014. – С. 109–110.
 12. Турчина М. О. Statutory regulation of medical workers' activities in the USSR. // «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених»: матеріали Всеукр. конф.(Харків, 5 квіт. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – С. 105–107.
 13. Турчина М. О. Органи охорони здоров'я та їх законотворча діяльність в перші роки Великої Вітчизняної війни в УРСР // *Матеріали за XI міжнародна научна практична конференція «Новини на научний прогрес – 2015» (17–25 август 2015)*. – Софія.–«Бял ГРАД–БГ» ООД, 2015. – С. 3–5.
 14. Турчина М. О. К вопросу рассмотрения правового статуса

медицинского персонала в 20-е годы в УССР // Materiały XI międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka – 2015 (07 –15 sierpnia 2015 roku)»– Przemysł.–«Naukaistudia», 2015. – С. 13 – 15.

АНОТАЦІЯ

Турчина М. О. Медичне законодавство в Україні в радянський період. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню медичного законодавства України в радянський період. Акцентується увага на важливих аспектах розвитку медичного законодавства в Україні в різні періоди існування радянської держави. Розкрито організаційні засади управління медициною, правовий статус медичних працівників, законодавче регулювання надання медичної допомоги населенню, лікування інфекційних, соціальних і венеричних захворювань та медичного страхування в досліджуваній період.

Проведено аналіз основних законодавчих актів, які регулювали медичну діяльність в країні: «Правила, що регулюють професійну роботу медперсоналу» від 17 квітня 1924 р., проекти кодексів законів про охорону здоров'я УСРР та Закон УРСР «Про охорону здоров'я» від 15 липня 1971 р. та ін.

Ключові слова: медичне законодавство, медичне право, медицина, медична справа, НКОЗ, проект Кодексу законів про охорону здоров'я, охорона здоров'я.

Турчина М. О. Медицинское законодательство в Украине в советский период. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию медицинского законодательства Украины в советский период. Выявлены закономерности

его становления и развития, показана взаимосвязь с экономическими, социальными, политическими факторами. Акцентируется внимание на важных аспектах развития медицинского законодательства в Украине в разные периоды: становления советской власти в УССР, новой экономической политики, господства командно-административной системы, Немецко-советской войны 1941-1945 гг., в послевоенные годы восстановления советской системы здравоохранения, усиления форм и методов государственного регулирования и перехода системы здравоохранения на новый режим функционирования в период перестройки. Проанализированы основные законодательные акты, ставшие правовой основой медицинской деятельности в стране: «Правила, что регулируют профессиональную работу медперсонала» от 17 апреля 1924 г., проекты кодексов законов о здравоохранении УССР 1925-1930 гг., Закон УССР «О здравоохранении» от 15 июля 1971 г.

Дана характеристика организационных основ управления медициной, правового статуса медицинских работников, законодательного регулирования оказания медицинской помощи населению, лечения инфекционных, социальных и венерических заболеваний, медицинского страхования в исследуемый период.

Осуществлен историографический обзор литературы с целью определения степени изученности истории медицинского законодательства. Впервые предоставлено авторское определение понятия «медицинское законодательство» в контексте данной темы и обоснован вывод, что медицинское законодательство в Украине в советский период является самостоятельной отраслью законодательства.

Исходя из особенностей генезиса медицинского законодательства в Украине в советский период предложена и обоснована его периодизация. Выведены и раскрыты определяющие черты указанного законодательства: иерархичность, социальная направленность, множественность, комплексность, наличие большого количества технико-юридических норм. Дифференцированы особенности, присущие каждому периоду истории его развития, определенному в диссертации.

Освещена проблема систематизации медицинского законодательства, обоснован вывод, о том, что, несмотря на неоднократные попытки кодификации законодательства об охране здоровья, официальная систематизация медицинского законодательства в УССР не осуществлялась до принятия в 1971 г. Закона УССР «О здравоохранении».

Дан анализ союзных и республиканских нормативно-правовых актов, регулировавших предоставление населению медицинской помощи, определявших механизм управления медицинским делом и полномочия центральных и местных органов власти (в частности, «Правил,

регулирующих профессиональную работу медперсонала», утвержденных СНК УССР 17 апреля 1924 г. и Закона УССР «О здравоохранении» от 15 июля 1971г.).

В работе прослежен процесс создания и трансформации правотворческих центральных и местных органов здравоохранения в УССР.

Проведена дифференциация нормативно-правовых актов, на основании которых строилась система органов управления здравоохранением, указаны базовые нормы права в медицинской сфере, обусловившие создание отдельных отраслей здравоохранения.

Ключевые слова: медицинское законодательство, медицинское право, медицина, медицинская дело, НКЗ, проект Кодекса законов о здравоохранении, здравоохранение.

Turchina M.O. The medical legislation in Ukraine during the Soviet period. – Manuscript.

The thesis on receiving the scientific degree of Candidate of Legal Sciences on the specialty 12.00.01 – the theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of education and science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the complex and comprehensive investigation of the medical legislation of Ukraine during the Soviet period. The attention is focused on the aspects of condition of the medical legislation in Ukraine in the conditions of the formation of the Soviet power in the USSR. The author has analyzed the organizational principles of management of medicine, legal status of health workers, legislative regulation of providing medical care to the population, treatments of infectious, social and venereal diseases and medical insurance during the studied period.

The analysis of the main acts is carried out which regulated the medical activity in the country: "Rules that regulate the professional work of the medical staff" of April 17, 1924, the Code of laws about health protection of the USSR of 1925, 1929, 1930 and the Law of the USSR "About health protection" of July 15, 1971.

Keywords: medical legislation, medical law, medicine, medical business, PCH, the bill of Code of laws about health protection, health protection.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент К. М. Лісогорова

Підп. до друку 27.10.2016. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 120 прим. Зам. № 1581

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77